

MUZIKINIS GYVENIMAS RYTŲ PRŪSIJOJE KRISTIJONO DONELAIČIO LAIKAIS (XVIII A.)

Daiva Kšanienė

ANOTACIJA

Straipsnyje nagrinėjama XVIII a. Rytų Prūsijos muzikinė kultūra įvairiomis jos raiškos formomis. Švietimo epocha suteikė naujų impulsų šio krašto kultūros augimui. Vystėsi protestantiškojo liuteroniškojo giedojimo, plėtojosi evangeliškių surinkimų tradicijos. Didžiulę reikšmę krašto kultūrai turėjo Karaliaučiaus universitetas. XVIII a. gimė Rytprūsių kompozicinė mokykla, pasižymėjusi talentingais kompozitoriais; pradėjo formuotis įvairūs instrumentinio ansamblio ir solinio muzikavimo būdai, populiarėjo namų muzikavimo papročiai; didžiuosiuose miestuose atsirado pirmieji muzikiniai teatrai. Šiame kontekste brendo ir ugdėsi K. Donelaičio asmenybė ir jo kultūrinės veiklos pobūdis.

PAGRINDINIAI ŽODŽIAI: Rytų Prūsija, Prūsijos Lietuva, Reformacija, protestantizmas, liuteroniška giesmė, giedojimas, giesmynai, daina, muzika, kompozitorius, Karaliaučius, universitetas, teatras.

ABSTRACT

The article explores the musical culture of East Prussia of the 18th c. in different forms of its expression. The epoch of Enlightenment provided a new impetus for the development of the culture in the region. The Protestant Lutheran hymnody was developing, and the tradition of Evangelical *surinkimai* (prayer hours held in private homes by lay preachers (German: *Stundenhalters*)) was progressing. Königsberg University was of great significance for the promotion of the regional culture. In the 18th c., the East Prussian school of composition was born, different techniques of instrumental ensemble and solo music making started developing, the house music making traditions were gaining popularity, and big cities had the first musical theatres. It was in that context that the personality of Donelaitis and the character of his cultural activity was maturing and developing.

KEY WORDS: East Prussia, Prussian Lithuania, Reformation, Protestantism, a Lutheran hymn, hymnody, hymnals, song, music, composer, Königsberg, university, theatre.

Dr. Daiva Kšanienė,

Klaipėdos universiteto profesorė

Liepų g. 34-2, LT-92113 Klaipėda, Lietuva

El. paštas: ksaniene@balticum-tv.lt

XVIII a. Rytų Prūsijoje kultūros vyksmą skatino Švietimo epochos idėjos, natūraliai gimusios dar iš XVI a. Reformacijos. Vokiečių literatūrinio ir visuomeninio „Audros ir veržimosi“ sąjūdžio ideologas Johannas Gottfriedas Herderis teigė, kad „ir mažos tautos turi istoriją bei kultūrą, kad jos įnešė vienokį ar kitokį indėlį į žmonijos kultūrą“¹.

Vis labiau imta domėtis mažųjų tautų kalbomis, papročiais, muzikine raiška. Vokiečių ir lietuvių mokslininkų pastangomis ne tik susidomėta lietuvių kalba, bet imta ją tobulinti, gryninti, skelbti tautosakos pavyzdžius, giesmes. Pasirodė žymūs lituanistiniai veikalai: Pilypo Ruigio (Philipp Ruhig, 1675–1749) „Vokiečių-lietuvių ir lietuvių-vokiečių kalbų žodynas“ su tautosakos pavyzdžių priedu (1747), Gottfriedo Ostermeyerio „Lietuviškų giesmynų istorija“ (1793), Christiano Gottliebo Mielcke's (Milkus) poema „Pilkalnis“ („Pilkainis“, 1797), „Gramatika“ (1800), Adamo Friedricho Schimmelpfennigio versta, redaguota ir išleista „Biblija“ (1755), Johanno Schultzo į lietuvių kalbą išverstos Ezopo pasakėčios (1701) ir, aišku, Kristijono Donelaičio parašyta poema „Metai“ bei kiti darbai.

¹ MATULEVIČIUS, A. *Mažoji Lietuva XVIII amžiuje: lietuvių tautinė padėtis*. Vilnius, 1989, p. 9.

XVIII a. kartu su domėjimusi lietuvių kalba sparčiau vystėsi visada Rytų Prūsijoje turtingas tradicijas turėjusi etninė, religinė ir pasaulietinė muzikinė kultūra.

Straipsnyje aptariamos įvairios istoriškai susiklosčiusios XVIII a. muzikinės kultūros apraiškos: protestantiškoji giesmė, muzika bažnyčiose, Karaliaučiaus universiteto ir krašto mokyklų dėmesys muzikai, pasaulietinis instrumentinis muzikavimas, jo paplitimo erdvė. Su šiomis apraiškomis buvo glaudžiai susijęs K. Donelaitis. Bus paminėtos Rytų Prūsijos muzikinio teatro užuomazgos ir kompozicinė mokykla.

Evangeliškoji liuteroniškoji giesmė

Į sudėtingą XVIII amžių Rytų Prūsija, kuriai priklausė ir lietuviškasis arealas Prūsijos Lietuva, įžengė su turtingomis, jau per 200 metų ugdytomis, protestantiškosios muzikinės kultūros tradicijomis. Martino Lutherio įdiegti krikščionybės reformos postulatai ryškiausiai atsispindėjo Bažnyčios liturgijoje ir jos muzikoje. M. Lutheris padėjo teorinį pagrindą esminiams šios sferos pasikeitimams. Vienas pagrindinių reikalavimų buvo bažnyčių kongregacijose pereiti prie visos Bažnyčios bendruomenės giedojimo gimtąja kalba. M. Lutheris iš esmės pakeitė vokiečių bažnytinės muzikos praktiką. Vokiečių kalba buvo sukurtas choralas, sugėręs ir vokiečių liaudies dainų bruožus. Laikydamasis nuostatos ir siekdamas, kad liturgijoje galėtų dalyvauti ir giedoti visa susirinkusi bažnyčios bendruomenė, M. Lutheris perėjo prie vienbalsio giedojimo.

Vokiškoji giesmė padėjo pagrindus Prūsijos Lietuvos lietuviškai liuteroniškai giesmei, kurią žmonės greitai pamėgo, nes ji buvo paprasta ir artima liaudies dainai. Ypatingą reikšmę muzikai teikė ir M. Lutherio sekėjas bei bendražygis Prūsijos kunigaikštis Albrechtas Brandenburgietis. Įvairiuose jo nurodymuose, įsakuose, išleistuose Prūsijos bažnyčioms, visada būdavo griežtai nurodoma giedojimo svarba pamaldų metu.

XVIII a. buvo Švietimo idėjų, drąsių kūrybinių ieškojimų ir novatoriško meno atradimų epocha. Beje, šį K. Donelaičio amžių ženklinia išskirtinė Johanno Sebastiano Bacho asmenybė ir jo kūryba.

XVIII a. evangelikų liuteronų kunigai, dirbę lietuviškose parapijose, tęsė XVI a. pradėtą religinės literatūros, giesmių kūrimo, vertimo, leidimo darbą. K. Donelaitis buvo iš tų kunigų, kurie savo pareiga laikė turtinti giesmynus ir kurti bei versti giesmes, psalmes. Tai daryti jį skatino ir Valtarkiemio kunigas Pilypas Ruigys.

Reikšmingiausią XVIII a. Prūsijos Lietuvos giesmyną 1732 m. sudarė, tvarkė, redagavo Įsruities kunigas Johannas Behrendtas, pavadinęs jį „Iš naujo perveždėtos ir pagerintos giesmių knygos“. Iki XVIII a. vidurio giesmynas buvo perspausdintas net penkis kartus (1735, 1738, 1740, 1745, 1748). Pakartotinai leidžiant rinkinį, jo giesmių literatūrinę kalbą redagavo lietuvių kalbos žinovas poetas Adamas Friedrichas Schimmelpfennigis. Paskutinius šio giesmyno leidimus papildė priedas – Fabiano Ulricho Glaserio 1736 m. išleistas rinkinys „Kelios nobažnos giesmės“. 1750 m. A. F. Schimmelpfennigis dar kartą ėmėsi redaguoti abu giesmynus ir sujungė į vieną dviejų dalių leidinį senuoju pavadinimu „Iš naujo perveždėtos ir pagerintos giesmių knygos“.

Sparčiai tobulėjant lietuvių kalbai, eilėdarai, augant giesmynų poreikiui, netrukus vėl kilo būtinybė atnaujinti pagrindinį evangelikų giesmyną. Bažnyčios konsistorija šį darbą pavedė žinomam lietuvių raštijos veikėjui Gottfriedui Ostermeyerui. Vincas Kuzmickas rašė, jog „yra žinoma, kad

G. Ostermejeris įkalbinėjo K. Donelaitį prisidėti prie naujo giesmyno rengimo, tačiau poetas dėl senatviško rankų drebėjimo jau nebepajėgė rašyti ir 1781 m. savo bičiulio išleistos knygos (...) jau nebepamatė².

Taigi, 1781 m. pasirodė jo sudarytas giesmynas „Giesmės šventos Bažnyčioje ir Namej giedojamos su nabožnomis Maldomis“ (508 giesmės). Sudarytojas, pasižymėjęs literato talentu, iš naujo perredagavo daugumą giesmių, įdėjo apie 30 savo sukurtų. Giesmių kalba darėsi vis sklandesnė, išraiškingesnė, poetiškesnė. Tai rodė išaugusius lietuvininkų poreikius, besiformuojančios grožinės kūrybos tradiciją, parengusią dirvą K. Donelaičiui ir jo poemai „Metai“.

K. Donelaičio poetinei kūrybai („Metams“) poveikį galėjo daryti ne tik tuo metu žinomi literatūros kūriniai, pvz., J. Tomsono (1700–1748) „Metų laikai“, E. von Kleisto (1677–1718) „Pavasaris“, F. G. Klopstocko (1724–1803) „Ciuricho ežeras“ ir kt., bet ir muzikos veikalai, pvz., A. Vivaldi (1678–1741) keturių koncertų ciklas orkestrui „Metų laikai“. Tokią nuomonę pateikė kultūrologė Anelė Butkuvienė³.

Studijuodamas paskutinius metus Karaliaučiaus universitete, viešame koncerte (1740 m. vasario 23 d.) K. Donelaitis klausėsi ir pasaulietinės kantatos „Žiema“ pagal Hamburgo poeto B. Brokeso tekstą⁴.

Apie Vakarų Europos kultūros poveikį K. Donelaičiui Maironis rašė: „Viso to laikotarpio atmosfera jau buvo tokia, ir Donelaitis negalėjo nepasiduoti jos veikimui. Tikra tiesa, kad genijai ir didi vyrai kuria epochas, bet taip pat tikra tiesa, kad jiems neįmanoma išsivaduoti nuo įtakos tos atmosferos, kurioje auga. Bet tai ir nereikalinga jiems daryti. Priešingai. Jei nebus stipriai veikiančios atmosferos, nebus ir stiprių asmenybių.“⁵

XVIII a. leidžiamų giesmynų gausa rodo buvus didžiulį jų poreikį. Giesmių knygų įsigydavo bažnyčios, mokyklos, surinkimininkai, privatūs asmenys. Evangelikų liuteronų bendruomenėje giedojimas buvo pagrindinė dalyvavimo bažnytinėse apeigose forma.

Nuo XVIII a. Prūsijos bažnyčios muzikoje vis didesnę reikšmę ėmė vaidinti vargonai. Iki tol, siekiant išryškinti kunigo, choro, bendruomenės giedamų giesmių žodžius, vargonai galėdavo tik „atliepti“ giesmes, atlikti intarpus. Minimū laikotarpiu daugelyje Rytų Prūsijos bažnyčių buvo pastatyti puikūs vargonai, o vėliau (jau XIX a.) susirūpinta profesionalių vargonininkų rengimu. Kaip žinoma, K. Donelaitis, ir dirbdamas Stalupėnuose, ir kunigaudamas Tolminkiemyje, daug ir gerai vargonuodavo, atlikdamas gan sudėtingas kompozicijas.

Karaliaučiaus universiteto (Albertinos) reikšmė Rytų Prūsijos muzikinei kultūrai

XVIII a. Rytų Prūsijoje, kaip ir visoje į Švietimo epochą įžengusioje Europoje, sparčiai plėtojosi koncertinis, teatrinis miestų gyvenimas. Vakarietiškos kultūros įtaką tuomet pirmiausia pajuto Karaliaučius, kuris dar XVI a., valdant kunigaikščiui Albrechtui Brandenburgiečiui (1525–1568), ėmė garsėti kaip vienas iš Europos kultūros centrų. Jame koncentravosi ne tik krašto ekonominis, politinis, bet ir kultūrinis gyvenimas. Puošniuose kunigaikščio rūmuose Karaliaučiuje klestėjo menas, muzika. Rūmai turėjo vokalinę-instrumentinę kapelą.

² KUZMICKAS, V. *Kristijonas Donelaitis*. Vilnius, 1983, p. 89.

³ BUTKUVIENĖ, A. *Lietuvių kultūros istorijos metmenys*. Kaunas, 2000, p. 74.

⁴ GINEITIS, L. *Kristijonas Donelaitis ir jo epocha*. Vilnius, 1964, p. 189.

⁵ KUZMICKAS, V. Op. cit., p. 187.

Kunigaikščio nurodymu, į jo įsteigto Karaliaučiaus universiteto (1544) programas buvo įtraukta muzikos disciplina. Ją čia dėstė žymūs to meto muzikai: Ekartas, Schtobensas, Ricius, Heinrichas Albertas ir kt.

Karaliaučiaus universitete išsilavinimą ir religines pasaulėžiūros nuostatas įgijo ir lietuviškos raštijos veikėjai – pirmųjų lietuviškų giesmių kūrėjai, vertėjai, giesmynų sudarytojai. Būtent Karaliaučiaus universitetas tapo lietuvių liuteronų kunigų ir lietuvių raštijos, meno, muzikos darbuotojų rengimo svarbiausia institucija. Šalia humanitarinio, teologinio išsilavinimo, jie įgydavo nemenką muzikinį pasirengimą, todėl daugelis universiteto absolventų sugebėdavo dirbti giesmynų sudarymo, žodinio ir muzikinio giesmių redagavimo darbą, vadovauti bažnytiniais chorams, dirbti muzikos mokytojais, kantoriais, užrašyti liaudies dainų melodijas ir kt.

K. Donelaitis, 1736 m. įstojęs į Karaliaučiaus universiteto Teologijos fakultetą, taip pat mokėsi muzikos teorijos, kompozicijos, giedojimo ir vargonavimo. Prieš tai jis muzikos mokėsi ir giedojo Karaliaučiaus katedros mokyklos chore. „Dažnai nueidavo į didžiąsias Karaliaučiaus bažnyčias pasiklausyti vargonų muzikos ir protestantiškų giesmių.“⁶ Apskritai būsimasis poetas atidžiai stebėjo Karaliaučiaus muzikinį gyvenimą.

Atsižvelgiant į tai, galima daryti prielaidą, kad su muzika K. Donelaitis bendravo ir jos paslaptis perprato ankstyvos jaunystės metais.

Patirdamos universiteto įtaką ugdėsi ir Prūsijos Lietuvoje po 1736 m. švietimo reformos įsteigtos mokyklos, kurios tapo svarbia evangeliškųjų giesmių puoselėjimo erdve. Jose viena iš pagrindinių disciplinų buvo giedojimas. Kasdien viena pamoka turėjo būti skirta giedojimui. Mokytojai privalėjo turėti muzikinį išsilavinimą, mokėti giedoti. Todėl bažnyčių mokyklose vaikus giedoti mokė kantoriai, precentoriai, o dažnai ir patys kunigai.

Būdamas Stalupėnų (1740–1742) mokyklos muzikos mokytoju ir kantoriumi K. Donelaitis taip pat mokė vaikus muzikos, vadovavo bažnytiniam vaikų chorui ir dirbo bažnyčios vargonininku. Z. Slaviūno nuomone, K. Donelaičio kantoriavimas Stalupėnuose rodo jį buvus ne eilinį muzikos mėgėją, o profesionalų, gero lygio muzikantą, nes „vargonais akompanuodavo sudėtingoms derminiu atžvilgiu protestantų choralo giesmėms. Čia neužteko elementaraus pritarimo vargonais, bet reikėjo atitinkamai, pagal protestantų choralo giesmių charakterį, keisti derminius, intonacinius ir moduliacinius akompanimento momentus“⁷.

Kompozicinė mokykla

Kompozicinė mokykla Rytų Prūsijoje pradėjo formotis XVII a. antrojoje pusėje. Jos pradžia sietina su originalių giesmių kūrimu ir kompozitoriumi, Karaliaučiaus katedros vargonininku Heinrichu Albertu (Jis buvo garsiojo kompozitoriaus Heinricho Schutzo pusbrolis ir mokinys). Kelios jo giesmės buvo išverstos į lietuvių kalbą ir išspausdintos Prūsijos Lietuvos giesmynuose. H. Albertas rašė ir pasaulietinės muzikos kūrinius, daugiausia dainas, arijas, duetus, scenines pastorales ir kt.

XVIII a. kompozitorius Johannas Friedrichas Reichardtas (1752–1814) kurdamas rėmėsi Prūsijos Lietuvos temomis. Atrodo, jis neblogai pažino šį kraštą, nes „dar vaikas būdamas su tėvu keliavo nuo Klaipėdos iki Karaliaučiaus per Kuršių marias“⁸. J. F. Reichardtas mielai rašė kūrinius klavikordui, nes susidomėjimą šiuo žanru jam sukėlė Carlo Philippo Emanuelio Bacho muzika. Jie buvo asmeniškai pažįstami.

⁶ KUZMICKAS, V. *Kristijonas Donelaitis...*, p. 99.

⁷ *Ibid.*, p. 111.

⁸ KROLL, E. *Musikstadt Koenigsberg*. Freiburg, 1966, S. 27.

Be jokios abejonės, žymiausias XVIII a. Rytų Prūsijos kompozitorius (taip pat dirigentas, rašytojas, dailininkas), Johanno Friedricho Reichardto mokinys, romantinių tendencijų muzika reiškėjas buvo Ernstas Theodoras Wilhelmas Hoffmannas (1776–1822), W. A. Mozarto garbei prisidėjęs dar ir Amadeaus vardą. Jam, nemažą gyvenimo dalį praleidusiam Karaliaučiuje, baigusiam Karaliaučiaus universiteto Teisės fakultetą, Rytprūsių tema buvo artima. Kompozitorius daugiausia rašė vokalinius kūrinius: operas, choras, dainas („Šeivamedžių giria“, „Skausminga ši diena“). Jo plunksnai priklauso ir simfonijos, fortepijoninės pjesės, muzika spektakliams. Ryškiausi jo veikalai: operos „Undinė“ (1813), „Aurora“ (1812), muzika dramai „Kryžius prie Baltijos jūros“. E. Krollis rašė: „Jo muzika labai artima liaudiškai muzikai. Ir barbariška prūsų, ir krikščionių Ordino riterių aplinka charakterizuojama melodingomis, spalvingomis, gyvomis frazėmis.“⁹

Vokiečių muzikologai pažymi, kad E. T. W. A. Hoffmanno kūryba darė įtaką Richardui Wagneriui, sukeldama jam susidomėjimą Rytprūsių gyvenimu, mitologija. E. Krollis pateikia mažai žinomą faktą, kad R. Wagneris, gyvendamas Karaliaučiuje, dirbdamas operos teatro dirigentu, sukūrė muziką dramai Rytprūsių tema „Paskutinis pagonių sąmokslas Prūsijoje“ (arba „Vokiečių riterių ordinas Karaliaučiuje“), kurioje tarp kitų veikėjų yra prūsų dievai Patrimpas, Pikuolis, Perkūnas¹⁰. Spektaklio muziką sudaro Preliudas, Maršas, Kunigų choras. Pjesės žodinio teksto autorius yra Karaliaučiaus teatro aktorius I. Zingeris, o veikalas pirmą kartą pastatytas 1937 m. vasario 11 d.

Kompozicinę krašto mokyklą savo kūriniiais papildė ir K. Donelaitis. Jo kūrybos tyrinėtojai nurodo, kad poetas šalia giesmių yra sukūręs keletą oratorijų ir kantatų (deja, jos neišliko)¹¹. Komponuodamas savo kantatas K. Donelaitis pats kūrė melodijas ir jas lydintį tekstą¹². Kantatas jis rašė bibliniais motyvais („Dovydo ir Jonatano draugystė“, „Pirmųjų žmonių šeiminingavimas“, „Laimė ir nelaimė“, „Viltis“), nors, kaip žinoma, XVIII a. buvo kuriama ir daug pasaulietinių veikalų. Geriausias pavyzdys yra K. Donelaičio laikų vokiečių kompozitorius J. S. Bachas („Kavos kantata“, „Medžioklės kantata“ ir kt.). Greičiausiai tam poveikį darė poeto polinkis į pietizmą.

XVIII a. Rytprūsių kompozitoriai padėjo tvirtus pagrindus tolesnei profesionaliajai muzikos kūrybai. XIX a. šio krašto kompozitorių muzika jau aiškiai atspindėjo besiformuojančios romantizmo epochos stilistikos bruožus, jai būdingą estetiką ir tematiką (Ottas Nicolai (1810–1849), Hermannas Goetzas (1840–1876), Maxas Laurischkus (1876–1929)) ir kt.

Instrumentinis muzikavimas

XVIII a. Rytų Prūsijoje pradėjo vystytis pasaulietinio instrumentinio muzikavimo tradicija, susijusi su ansamblinė-orkestrine muzika. Šios tradicijos šaknys glūdi vokiškose žemėse, kur jau XVII a. įsitvirtino labai mėgstami „Miesto muzikantų“ („Stadtmusici“) orkestrai, susidedantys iš 16–20 muzikantų. „Miesto muzikantų“ kapelos dažnai koncertuodavo XVIII a. sparčiai besikuriančių vokiečių muzikinių draugijų „Concordia“, „Collegium musicum“ renginiuose. Jų pareiga būdavo groti ir dainuoti oficialiose miesto šventėse, susirinkimuose, iškilmėse. Turtingesni žmonės įvairiomis progomis kviesdavosi juos koncertuoti į savo namus, dvarus.

„Miesto muzikantų“ orkestrų tradicija XVIII a. pasiekė ir Rytų Prūsiją. Antrojoje amžiaus pusėje jau beveik kiekvienas krašto miestelis turėjo nors po vieną tokią kapelą, o didesnieji – po kelias. Orkestrų koncertinė arena buvo gatvės, aikštės, privatūs namai, dvarai, net bažnyčios. Juos

⁹ Ibid., S. 9.

¹⁰ Ibid.

¹¹ KUZMICKAS, V. Op. cit., p. 53–54.

¹² Ibid., p. 135.

girdėdavo ir klausydavosi visi miestų gyventojai, todėl muzika buvo kuriama platiems visuomenės sluoksniams. „Miesto muzikantai“, atsižvelgiant į progą, grodavo labai įvairų repertuarą. Tai šokių melodijos, liaudies dainų pynės, nesudėtingi vokiečių kompozitorių kūriniai, protestantiškos giesmės ir kt. Per šventes, ypač Šv. Kalėdas, grodami, linksmindami žmones, jie keliaudavo nuo namo prie namo, grodavo bažnyčiose pamaldų metu.

Plintant „Miestų muzikantų“ tradicijai, vis labiau įsitvirtinant namų muzikavimui, XVIII a. profesionalūs kompozitoriai pradėjo kurti muziką, skirtą mėgėjams atlikti namuose, draugijose. Šie kūriniai būdavo kuriami remiantis akademinės, „rimtosios“ muzikos kalbos principais ir taisyklėmis jas supaprastinant, palengvinant technines atlikimo galimybes.

Šie orkestrai tapo neatskiriama Rytų Prūsijos kultūrinio gyvenimo dalimi. Jų pagrindu vėliau (XIX a.) kūrėsi miestų simfoniniai orkestrai.

Išsilavinusioji Rytų Prūsijos diduomenės dalis suformavo nuostatą, ypač įsitvirtinusią XVIII a., kad meno, muzikos pomėgis yra būtina jų luomo gyvenimo dalis. Muzikavimas dvaruose, dvarų instrumentinės ir vokalinės kapelos tapo įprastiniu reiškiniu, kaip ir nuostata mecenuoti meno kūrybą. Šalia kapelų koncertinėje ir namų (dvarų) muzikavimo praktikoje plačiausiai paplito klavikordas. XVIII a. antrojoje pusėje šis instrumentas pradėtas vadinti klavyru.

Štai ir K. Donelaitis puikiai pažino šį instrumentą, kadangi jis pats juos gamino ir jais muzikavo. K. Donelaičio kūrybos tyrinėtojas V. Kuzmickas pažymėjo, kad poetas pagamino tris gražius klavesinus ir fortepijoną¹³. Pastabose, rašytose būsimajam Tolminkiemio kunigui, K. Donelaitis rašė: „Iš prigimties buvau gyvo temperamento ir mokėjau dainuoti bei skambinti savo fortepijonu ir pianinu, bet skambindamas bei dainuodamas būdavau moralus ir prisitaikydavau prie svečių, kad juos užimčiau.“¹⁴ „Poeto bičiuliai gėrėjosi juo kaip pianistu ir giesmininku, pasakininku ir savo pozicijos skaitovu.“¹⁵ Tyrinėtojas V. Kuzmickas pažymi, kad „K. Donelaičiui klavesinų ir fortepijono meistravimas tikriausiai buvo ne šiaip darbo pakeitimas, bet aistra, apėmusi visą jo esybę“¹⁶.

XVIII a. Rytų Prūsiją prenumeratos būdu pasiekdavo Vokietijoje išleisti muzikos kūriniai. Pvz., C. Ph. E. Bachas pats leido savo veikalus ir nuolat ieškojo vis naujų prenumeratorių. Jo kūriniai būdavo užsakomi Anglijoje, Vengrijoje, Lenkijoje, Rusijoje, Vokietijoje ir, aišku, Prūsijoje¹⁷.

Muzikinio teatro apraiškos

XVIII a. pradėjo formuotis ir Rytprūsių muzikinis teatras. Pajėgiausias buvo Karaliaučiaus teatras. Jame, šalia dominavusių itališkų operų, buvo statomi ir vokiečių (tarp jų Rytų Prūsijos) kompozitorių sceniniai veikalai (H. Alberto „Pastoralės“, J. F. Reichardo „Makbetas“, E. T. A. Hoffmanno muzika dramai „Kryžius prie Baltijos jūros“ ir kt.).

Klaipėdos teatras pirmą kartą paminėtas 1785 m., tačiau jo pradai fiksuojami jau pačioje XVIII a. pradžioje mokykliniuose vaidinimuose. 1704 m. įvyko Klaipėdos mokyklos mokinių vaidinamas devynių paveikslų ir prologo spektaklis, skirtas Prūsijos karaliaus Frydricho I karūnavimo dienai paminėti (1701 m. sausio 18 d.). Įdomu, kad šeštasis pjesės paveikslas baigėsi keturių posmelių lietuviška daina – panegirika „Hey sa sa falla la mums išaušo linksma diena“. Intensyvesnę veiklą

¹³ KUZMICKAS, V. Op. cit., p. 3.

¹⁴ Ibid., p. 53.

¹⁵ Ibid., p. 45.

¹⁶ Ibid., p. 136.

¹⁷ MELNIKAS, L. C. Ph. E. Bachas ir Pabaltijys. Vilnius, 1997, p. 47.

Klaipėdos teatras pradėjo plėtoti nuo 1820 m., kai buvo pastatytas naujas klasicistinio stiliaus pastatas. Nuo tada pradėti statyti ir muzikiniai spektakliai.

K. Donelaičio studijų metais Karaliaučiaus universiteto studentai rengdavo muzikinius teatrinis pasirodymus.

XVIII a. Prūsijos Lietuvos muzikinis gyvenimas daugeliu atžvilgių rodė bendras Rytų Prūsijoje ir Vokietijoje gyvavusias kultūrinės tendencijas, tačiau, aišku, paženklintas vietinės etninės kultūros bruožais.

Turtinga aukštoji vokiečių kultūra, aprėpusi ir persmelkusi Prūsijos Lietuvos dvasinę erdvę, XVIII a. suvaidino reikšmingą vaidmenį šio krašto muzikinio gyvenimo raidoje. XVIII a. aktyvėjantis didesniųjų miestų koncertinis, teatrinis gyvenimas, besikuriančių muzikos draugijų veikla, plačiai skambėjusios protestantiškos giesmės ir kt. darė pozityvią įtaką Prūsijos Lietuvos gyventojams, lietuvininkams, galėjusiems šią kultūrą pažinti, joje įsigyventi, o vėliau (XIX a.) jos pavyzdžiu ugdyti savąją lietuvišką kultūrą. Kita vertus, stipri aukštoji vokiečių kultūra neišvengiamai siek tiek niveliavo lietuvininkų tautiškumo, nacionalinio savitumo bruožus.

Išvados

XVIII a. kartu su domėjimusi lietuvių kalba sparčiau vystėsi Rytų Prūsijoje visada turtingas tradicijas turėjusi etninė, religinė ir pasaulietinė muzikinė kultūra.

Prūsijos Lietuvos lietuviškai liuteroniškajai giesmei pagrindus padėjo vokiškoji giesmė. Evangelišką liuteroniškąją giesmę žmonės greit pamėgo, nes ji buvo paprasta ir artima liaudies dainai.

XVIII a. buvo išleista nemaža reikšmingų evangeliškų giesmynų: J. Behrendto, A. F. Schimmelpfennigio, F. U. Glaserio, G. Ostermeyerio ir kt. K. Donelaitis buvo iš tų kunigų, kurie savo pareiga laikė turtinti giesmynus ir kurti bei versti giesmes, psalmes.

K. Donelaičio poetinei kūrybai („Metams“) įtakos galėjo turėti tuo metu žinomi literatūros (J. Tomsono (1700–1748) „Metų laikai“, E. von Kleisto (1677–1718) „Pavasaris“, F. G. Klopstocko (1724–1803) „Ciuricho ežeras“ ir kt.) bei muzikos (A. Vivaldi (1678–1741) keturių koncertų ciklas orkestrui „Metų laikai“) kūriniai.

XVIII a. vis didesni vaidmenį Prūsijos bažnyčiose ėmė vaidinti vargonai. K. Donelaitis daug ir gerai vargonuodavo, atlikdamas gan sudėtingas kompozicijas.

Karaliaučiaus universitetas tapo svarbiausia liuteronų kunigų lietuviškoms parapijoms ir lietuviškos raštijos, meno, muzikos darbuotojų rengimo institucija. Šalia humanitarinio, teologinio išsilavinimo, jie įgydavo nemenką muzikinį pasirengimą. K. Donelaitis, 1736 m. įstojęs į Karaliaučiaus universiteto Teologijos fakultetą, mokėsi muzikos teorijos, kompozicijos, giedojimo ir vargonavimo.

Tiek visos Prūsijos, tiek Prūsijos Lietuvos mokyklose viena svarbiausių disciplinų buvo giedojimas. K. Donelaitis vadovavo bažnytiniam vaikų chorui ir dirbo bažnyčios vargonininku.

XVIII a. Rytų Prūsijos profesionaliąją muziką kūrė talentingi kompozitoriai: J. F. Reichardtas, E. T. W. A. Hoffmannas ir kt. Jo kūryba darė įtaką R. Wagneriui. K. Donelaitis taip pat kūrė muziką: giesmes, kantatas. XVIII a. Rytprūsių kompozitoriai padėjo tvirtus pagrindus tolesnei profesionaliosios muzikos kūrybai.

XVIII a. prasidėjo pasaulietinio instrumentinio muzikavimo era. Antrojoje amžiaus pusėje Rytų Prūsijoje beveik kiekvienas miestelis turėjo nors po vieną kapelą, o didesnieji – po kelias. Šalia kapelų koncertinėje ir namų (dvarų) muzikavimo praktikoje plačiausiai paplito klavikordas. XVIII a. antrojoje pusėje šis instrumentas pradėtas vadinti klavyru. K. Donelaitis pagamino tris klavesinus. XVIII a. pradėjo formotis ir Prūsijos muzikinio teatro užuomazgos.

Straipsnyje naudoti ankstesni tyrimai:

BUTKUVIENĖ, A. *Lietuvių kultūros istorijos metmenys*. Kaunas, 2000.

GINEITIS, L. *Kristijonas Donelaitis ir jo epocha*. Vilnius, 1964.

KŠANIENĖ, D. *Mažosios Lietuvos ir Klaipėdos krašto muzikos bei kultūros veikėjai (XVI a. – XX a. pirmoji pusė)*. *Biografinis žinynas*. Klaipėda, 2000, p. 17.

KŠANIENĖ, D. *Muzika Mažojoje Lietuvoje: lietuvių ir vokiečių kultūrų sąveika (XVI a. – XX a. 4 dešimtmetis)*. Klaipėda, 2003.

KUZMICKAS, V. *Kristijonas Donelaitis*. Vilnius, 1983.

KROLL, E. *Musikstadt Koenigsberg*. Freiburg, 1966.

MATULEVIČIUS, A. *Mažoji Lietuva XVIII amžiuje: lietuvių tautinė padėtis*. Vilnius, 1989.

MELNIKAS, L. C. Ph. *E. Bachas ir Pabaltijys*. Vilnius, 1997.

MUSICAL LIFE IN EAST PRUSSIA IN THE TIME OF KRISTIJONAS DONELAITIS (THE 18TH C.)

Daiva Kšanienė

Klaipėda University, Lithuania

Summary

In the 18th c., simultaneously with the interest in the Lithuanian language, the ethnic, religious, and secular musical culture that had always boasted rich traditions in East Prussia was rapidly developing.

The article discusses different historically predetermined manifestations of musical culture of the 18th c.: Protestant hymns, church music, the attention of Königsberg university and regional schools to music, secular instrumental music making, and the area of its prevalence. Kristijonas Donelaitis was closely related to those manifestations.

The German hymn laid a foundation for the Lithuanian Lutheran hymn of Prussian Lithuania that people quickly took a liking to, as it was simple and close to a folk song. The 18th c. was the epoch of the Enlightenment ideas, of brave creative explorations, and innovative discoveries in art. Incidentally, the century, Donelaitis' century, was marked by the distinct personality and music composition of Johann Sebastian Bach. In the 18th c., the Evangelical Lutheran pastors of Prussian Lithuania were continuing the writing, translation, and publishing of religious literature and hymns born in the 16th c., while remaining faithful to the principles of compilation of the first hymnals, i.e. the inherited content, collective compilation, and an increasing number of songs. Donelaitis was one of the priests who considered it to be their duty to enhance the hymnals and to create and translate hymns and psalms.

The abundance of hymnals published in the 18th c. witnessed a great demand for them. The hymnals were acquired by churches, schools, members of the communal prayer, and private people. In the community of Evangelical Lutherans, hymnody was the principal form of participation in church services.

Since the 18th c., the organ had played an increasingly important role in the Prussian church music. Donelaitis played the organ a lot and in a masterful way, and he performed rather complex compositions.

In the 18th c., in East Prussia, as well as in all Europe having entered the epoch of Enlightenment, a concert and theatrical life in the cities was spreading fast, and its roots lay in the 16th c. of Reformation. The impact of the Western culture was first felt by Königsberg which, under the rule of Duke Albrecht of Brandenburg (1525–1568), became famous as one of the centres of European culture. On the Duke's instructions, the subject of music was included in the study programmes of Königsberg University

(1544) founded by him. It was in Königsberg University that the education, the world outlook, and the religious attitudes were acquired by Lithuanian literary men: the authors of the first Lithuanian hymns, their translators, and hymnal compilers. It was Königsberg University that became the key institution for the training of Lutheran pastors for Lithuanian parishes and of the workers of Lithuanian literature, art, and music. Beside the education in the humanities and theology, they would also get significant musical training. Donelaitis, who in 1736 enrolled at the Faculty of Theology, Königsberg University, studied theory of music, composition, hymnody, and organ playing. Under the impact of the University, the schools established in Prussian Lithuania after the education reform of 1736 were developing, and they turned into a significant space for the fostering of the Evangelical hymns. Donelaitis also taught music to children, led children's choir of the church, and acted as the church organist.

Composer J. F. Reichardt of the 18th c. (1752–1814) used the themes of Prussian Lithuania in his compositions. The most outstanding composer of East Prussia in the 18th c. (as well as conductor, author, and painter, pupil of Johann Friedrich Reichardt) who expressed romantic trends in music was Ernst Theodor Wilhelm Hoffmann (1776–1822). For him, who spent a significant part of life in Königsberg and who graduated from the Faculty of Law of Königsberg University, the theme of East Prussia was dear. The composer mainly wrote vocal compositions: operas, choirs, and songs.

Donelaitis also made a contribution to the regional school of composers by his compositions. The researchers of his creative work indicate that, next to hymns, he composed several oratorios and cantatas (regretfully, they did not survive). When composing cantatas, Donelaitis wrote both the lyrics and the music. Cantatas were written on the biblical motifs. The East Prussian composers of the 18th c. lay a strong foundation for the further professional music composing.

In East Prussia of the 18th c., the tradition of secular instrumental music making started developing, related to the ensemble-orchestral music. The tradition had its roots in German lands, where, starting with the 17th c., very popular City Musicians (*Stadtmusici*) orchestras consisting of 16 to 20 musicians became established. In the 18th c., the tradition of the City Musicians also reached East Prussia. In the second half of the century, almost each small town of the land boasted at least one orchestra like that, while bigger cities had several of them. The orchestras became integral part of the cultural life in East Prussia. Later (in the 19th c.), symphony orchestras formed in the cities on their basis. In addition to orchestras, it was the clavichord that became the most popular in the concert and house (manor) music making practice. In the second half of the 18th c., it was renamed *clavier*. Donelaitis knew the instrument very well, as he himself both produced and played it.

In the 18th c., the musical theatre of East Prussia started to form. The most outstanding was the theatre in Königsberg. In it, beside the predominating Italian operas, stage pieces of German composers (including East Prussian ones) were produced. In the years of Donelaitis' studies, the students of Königsberg University used to hold musical theatrical events.

Rich and high German culture that embraced and permeated the spiritual space of East Prussia played a significant role in the development of the musical life of the region in the 18th c. The increasingly active concert and theatrical life of bigger cities, the activities of the newly emerging musical societies, widely performed Protestant hymns, and other made a positive impact on the population of East Prussia, both Germans and Lithuanians. The latter were able to get to know that culture, to get involved in it, and later, in the 19th c., to develop their own Lithuanian culture after its model.